

Краєва О. А. кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
методології і теорії психології, Інститут
психології імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-9681-9966>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСІБ, ПЕРЕМІЩЕНИХ ІЗ ОКУПАЦІЙНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Запропоновано опис трансформації структури ідентичності осіб, що вимушені були змінити місце проживання внаслідок окупації частини території України. Наведено статистичне порівняння результатів репрезентованих змін у складових ідентичності осіб, що змушені були змінити місце проживання внаслідок бойових дій на південному сході країни та тих респондентів, які залишилися постійно мешкати на вільній території України. В результаті емпіричної розвідки, статистично доведено зміни притаманні таким показникам: достовірним відмінностям серед показників самооцінки, змінам у сприйнятті часового аспекту; стану показників ідентичності в сферах: робота/служба, матеріальне становище, здоров'я, оточення; зміні ціннісної матриці. Констатовано односторонні трансформаційно-знижені структурні показники ідентичності вимушених переселенців, пов'язані з: роботою, матеріальним становищем, поглядами на майбутнє; домінуванням цінностей безпеки та самостійності; перевагою статусу «мораторію», що актуалізує стан кризи ідентичності; актуалізацією псевдоідентичності, якій притаманне порушення механізмів ідентифікації до відособлення у бік гіпертрофованості. Констатовано, що вимушене переселення внаслідок бойових дій на сході країни має суттєвий вплив не лише на фізичне здоров'я, а й на структурні показники ідентичності респондентів.

Ключові слова: досягнута ідентичність; ідентичність; криза ідентичності; мораторій; перспективна ідентичність; псевдоідентичність; самооцінка; спрямованість у майбутнє; ціннісна матриця.

Вступ. Актуальність дослідження проблеми ідентичності осіб, вимушених покинути власні домівки (біженців) зумовлена тимчасовим фактом окупації частини території України терористичною державою РФ (з січня-лютого 2014 року автономної республіки Крим, з квітня 2014 року - Донецької і Луганської областей України, з 24.02.2022 - початку повномасштабної анексії України та захоплення Херсонської області, частини Запорізької, продовження розширення окупації Донецької та Луганської областей України). З початку 2014 року зазначені військові події було проголошено в якості АТО (Антитерористичної операції) на сході України, але поступово, з 30 квітня 2018 року назву було замінено на ООС - Операцію Об'єднаних сил (англ. Joint Forces Operation) в якості комплексу військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямованих на протидію діяльності незаконних російських та

проросійських збройних формувань у війні на сході України. З 24 лютого 2022 року терористичною державою РФ покладено початок намірам повномасштабної анексії України.

Зазначені події на суспільному рівні мають визначальний вплив на психологічну структуру ідентичності особистості, її показники більшою мірою у осіб (біженців), які змушені покинути рідні оселі задля власної безпеки та безпеки власних родин, не кажучи вже про осіб, що залишилися на окупованих територіях. Військові події ще з 2014 року зачепили всі сфери життєдіяльності переселенців (біженців), призвели до трансформації процесу соціалізації, необхідності пошуку наповненого індивідуальним сенсом Я-образу, кризового формування Я-концепції, пошуку нової ідентичності.

Нова кризова реальність в умовах трансформаційних процесів суспільства, пов'язаних із військовими подіями на

південному сході країни, загострила проблему ідентичності переселенців із окупаційної території України, зробила актуальною окреслену проблематику для наукової парадигми та держави загалом.

Соціальна ситуація вимушеного переселення (біженства) висунула до особистості підвищені вимоги в плані активності: вибору способів поведінки в непередбачувано і стрімко мінливих умовах, необхідність оновлення та конструювання персональної системи цінностей та ідентифікаційних структур (К.О. Абульханова-Славська, Р.М. Андрєєва, К.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, М.І. Лапін, Д.О. Леонтєв, Т.Г. Стефаненко).

Тож, наукова розвідка з окресленої проблеми присвячена поглибленню та розширенню практичних аспектів розуміння трансформації показників ідентичності вимушених переселенців (біженців) із окупаційної території України.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Враховуючи вищезазначене, *метою нашої статті* є представлення емпіричних результатів дослідження змін у психологічних особливостях ідентичності осіб, переміщених із окупаційних регіонів (біженців).

Відповідно до мети, було визначено наступні *завдання емпіричного дослідження*: встановлення особливостей ідентичності осіб, переміщених із окупаційних регіонів; статистичне порівняння показників ідентичності осіб, переміщених із окупаційних регіонів із показниками ідентичності респондентів, які від народження мешкали постійно в незмінних умовах за допомогою методів математичної статистики.

Методи дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь респонденти віком від 18 до 38 років, серед яких 34 особи були змушені змінити місце проживання внаслідок бойових дій на сході країни та 40 осіб постійного місця перебування. Загально-кількісна складова

вибірки склала 74 респондента. Першу групу було представлено особами, які ніколи не змінювали місця проживання, вимушені переселенці увійшли до 2 групи (табл. 1.).

В результаті повноцінного дослідження було застосовано такий психодіагностичний інструментарій: методика вивчення особистісної ідентичності (МІІ) Л.Б. Шнейдер, тест «Хто Я?» М.Куна, Т.Макпартленда в модифікації Т.В. Румянцевої [6], методика «Особистісна і соціальна ідентичність» А.А. Урбановича, ціннісний опитувальник Ш. Шварца, що сприяло отриманню якісних емпіричних результатів. Для обрахунку отриманих даних задіяно U-критерій Манна-Уїтні.

Результати і обговорення. На першому етапі дослідження було застосовано метод бесіди до вибірки вимушених переселенців (біженців) із окупаційних регіонів, в результаті чого виділено ряд психологічних особливостей респондентів, що вирізняє їх із поміж людей, які не дотичні до процесу вимушеного переміщення внаслідок бойових дій.

Серед зазначеної групи, по-перше, простежуються спогади про спільне минуле, втрату друзів, знайомих, рідної домівки тощо. Цей факт створює достатньо високий рівень групової згуртованості. По-друге, констатовано певні негативні психологічні наслідки тривалого перебування в умовах війни – посттравматичний синдром: респондентів об'єднує факт наявності нічних кошмарів, підвищеної тривожності, неадекватної дратівливості, почуття страху.

Емпіричні результати за вищезазначеними методиками серед представлених груп досліджуваних порівнювалися за допомогою U-критерію Манна-Уїтні. В таблиці 1. наведено статистично значущі відмінності статусів ідентичності двох досліджуваних груп згідно *методики вивчення особистісної ідентичності (МІІ) Л.Б. Шнейдер*.

Групові результати статусів ідентичності за методикою Л.Б. Шнейдер (МІП)

№	Прояви ідентичності	Показник значимості		Значимість U-критерію Манна-Уїтні
		1 група респонденти постійного місця проживання	2 група вимушені переселенці	
1	Передчасна ідентичність	40,17	34,35	0,096
2	Дифузна ідентичність	39,75	34,85	0,150
3	Мораторій	31,35	44,74	0,001**
4	Досягнута позитивна ідентичність	39,67	34,94	0,186
5	Псевдопозитивна ідентичність	36,98	38,12	0,73

Примітка: 1 група – респонденти постійного місця проживання; 2 група – вимушені переселенці; ** рівень значущості 0.01

Згідно представлених статистичних даних вимушені переселенці частіше за опонентів перебувають у стані кризи ідентичності [1, 4], на що вказує статус мораторію. Враховуючи зазначене, ймовірно, активно намагаються подолати кризу, використовуючи різні варіативні стратегії, перманентно знаходяться у стані пошуку інформації, необхідної для її вирішення. За іншими, наведеними у таблиці 1. проявами ідентичності, статистично значущої різниці не виявлено.

Таким чином, вимушені переселенці мають вирішувати питання, пов'язані з

розв'язанням задач посталою статусу мораторію, а отже й кризи ідентичності [1, 3], що найчастіше за несприятливих умов може подекуди призводити до устаткування та набуття псевдоідентичності осіб, які постраждали в результаті бойових дій на південному сході країни.

Наступні значимі результати згідно застосованої методики «Хто Я?» М.Куна, Т.Макпартленда [4] стосувалися прояву самооцінки та перспективи ідентичності респондентів постійного місця проживання та вимушених переселенців із окупованої території, представлено в табл. 2.

Таблиця 2.

Групові результати за методикою М.Куна, Т.Макпартленда

№	Прояви ідентичності	Показник значимості		Значимість U-критерію Манна-Уїтні
		1 група респонденти постійного місця проживання	2 група вимушені переселенці	
1	Адекватна самооцінка	35,55	39,79	0,285
2	Завищена самооцінка	42,60	31,50	0,001**
3	Занижена самооцінка	34,35	41,21	0,021**
4	Емоційно-полярний тип	38,23	36,65	0,711
5	Врівноважений тип	36,40	38,79	0,512
6	Невпевнений тип	36,17	39,06	0,473
7	Спрямованість у майбутнє	41,63	32,65	0,039**
8	Спрямованість у минуле	33,38	42,35	0,039**

Примітка: 1 група – респонденти постійного місця проживання; 2 група – вимушені переселенці; ** рівень значущості 0.01

Питання психології

Статистично значимі відмінності в ході порівняння ідентичності респондентів обох груп стосувались рівнів самооцінки: серед представників першої групи частіше зустрічаються респонденти із схильністю до переоцінювання власного потенціалу, своїх можливостей, підкреслення власної значущості, натомість переселенці відрізняються більшою мірою заниженою самооцінкою, невпевненістю в собі та власних силах.

Окрім зазначеної відмінності у проявах самооцінки досліджуваних груп респондентів, виявлено статистично значимі відмінності серед показників перспективної ідентичності (спрямованості у майбутнє). Респонденти постійного місця проживання за відсутності бойових дій поблизу відрізняються наявністю цілей, планів на майбутнє, їхні дії спрямовані на подальшу життєву перспективу (наявність більшою мірою виразної спрямованості у майбутнє). Натомість переселенці спрямовані на минуле, що говорить про невпевненість у собі, прагнення уникати труднощів сьогодення в силу недостатньої реалізованості на новому місці проживання (наявність більшою мірою регресу в минуле).

Таким чином, у результаті порівняння структурних показників ідентичності двох груп респондентів було встановлено статистично значимі відмінності в

показниках завищеної ($p=0,001$) та заниженої самооцінки ($p=0,021$), спрямованості у майбутнє ($p=0,039$) та у минуле ($p=0,039$).

Наступні статистично-значимі відмінності між двом групами респондентів стосувались показників особистісної та соціальної ідентичності згідно методики А.А. Урбановича (табл. 3.).

Українців, що увійшли до першої групи респондентів, характеризує: більш сталий рівень задоволеності робочим місцем, внутрішнє задоволення від виконання професійних обов'язків, а ніж переселенці, які до того, згідно показників, вкрай розчаровані власним матеріальним становищем ($p=0,001$).

Окрім цього, вимушене переселення впливає безпосередньо й на фізичне здоров'я (скарги внаслідок пережитого стресу, недостатнього часу на сон, неякісного та недостатнього харчування, надмірного вживання алкоголю, куріння тощо) ($p=0,003$). Переселенці на противагу респондентам постійного місця проживання частіше виражають непевність у значущості власної думки для інших людей, мають сумніви стосовно наявності достатнього кола друзів і приятелів; їм притаманні складнощі у побудові планів, оскільки травматичний досвід дається взнаки та заважає повноцінному розвитку особистості.

Таблиця 3.

Групові результати за методикою А.А. Урбановича

№	Прояви ідентичності	Показник значимості		Значимість U-критерію Манна-Уїтні
		1 група респонденти постійного місця проживання	2 група вимушені переселенці	
1	Служба	51,63	20,88	0,001**
2	Матеріальне становище	49,68	23,18	0,001**
3	Внутрішній світ	38,84	35,93	0,553
4	Здоров'я	44,21	29,60	0,003*
5	Сім'я	38,90	35,85	0,536
6	Оточення	50,36	22,37	0,001*
7	Майбутнє	52,30	20,09	0,001**
8	Суспільство	37,40	37,62	0,965

Примітка: 1 група – респонденти постійного місця проживання; 2 група – вимушені переселенці; * рівень значущості 0.05; ** рівень значущості 0.01

Таким чином, згідно отриманих відрізняються за показниками ідентичності в емпіричним шляхом даних, респонденти таких сферах як: робота/служба ($p=0,001$),

Питання психології

матеріальне становище ($p=0,001$), здоров'я ($p=0,003$), оточення ($p=0,001$), майбутнє ($p=0,001$).

Наступні виявлені статистично-значимі відмінності між досліджуваними групами в домінуванні різних цінностей згідно *Ціннісного опитувальника Ш. Шварца*, наведено в табл. 4.

Отримані дані свідчать про те, що переселенці більше цінують самоконтроль та самоврядування, прагнуть до автономії і незалежності, ніж респонденти постійного

місця проживання за відсутності бойових дій поблизу.

Вагомою цінністю для вимушених переселенців є безпека і стабільність суспільства, що виявляється логічним транслятором переживання кризи ідентичності, на протигагу респондентам у яких вона не на першому місці.

Переселенці під впливом пережитого, прагнуть стабільності та спокійного перебігу життєдіяльності на новому місці.

Таблиця 4.

Групові результати за методикою Ш.Шварца

№	Прояви ідентичності	Показник значимості		Значимість U-критерію Манна-Уїтні
		1 група респонденти постійного місця проживання	2 група вимушені переселенці	
1	Самостійність	23,70	63,74	0,001**
2	Влада	42,98	32,88	0,038*
3	Досягнення	36,91	38,19	0,798
4	Безпека	20,50	57,50	0,001**
5	Стимуляція	53,61	18,54	0,001**
6	Конформність	32,41	31,72	0,062
7	Традиції	34,99	40,46	0,272
8	Гедонізм	39,96	34,60	0,281
9	Доброта	41,43	32,88	0,087
10	Універсалізм	37,41	37,60	0,970

Примітка: 1 група – респонденти постійного місця проживання; 2 група – вимушені переселенці; * рівень значущості 0.05; ** рівень значущості 0.01

Окрім вказаного, виявлено статистично-значимі відмінності переселенців за домінуванням різних цінностей: збільшення прояву самостійності ($p=0,001$), зменшення цінності влади ($p=0,038$), підвищення безпеки ($p=0,001$) та зменшення цінності стимуляції ($p=0,001$).

Таким чином, у результаті представлення отриманих емпіричних шляхом даних, вимушені переселенці з окупованих регіонів країни мають певні суттєві зниження показників структури ідентичності, які пов'язані з роботою, матеріальним становищем та поглядами на майбутнє. Домінуючою цінністю є безпека та самостійність.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Емпіричне дослідження дало змогу зробити психологічний аналіз трансформаційних

показників ідентичності переміщених осіб (біженців) внаслідок бойових дій на південному сході країни у порівнянні з респондентами постійного місця проживання за відсутності бойових дій поблизу.

Вимушені переселенці (біженці) змушені вирішувати питання, пов'язані з розв'язанням задач перебігу кризи ідентичності (наявності статусу мораторію), що за несприятливих умов може призводити до набуття псевдоїдентичності осіб, які постраждали внаслідок бойових дій. Переселенці (біженці) відрізняються більшою мірою заниженою самооцінкою, невпевненістю в собі та власних силах; спрямованістю (регрес) у минуле (розмита перспектива); наявністю невдоволення робочим місцем, відсутністю внутрішнього задоволення від виконання професійних

Питання психології

обов'язків, розчаруванням щодо матеріального становища; зниженням показників фізичного здоров'я, проявом невпевненості у значущості власної думки для інших людей, наявністю складнощів у побудові планів на майбутнє.

Статистично-значимі відмінності переселенців за домінуванням різних цінностей, вказують на: збільшення прояву самостійності, підвищення цінності безпеки.

Таким чином, емпіричні результати дослідження передбачають своєчасне реабілітаційне втручання задля оптимізації життєстійкості особистості, що може вчасно сприяти психологічній допомозі вимушеним

переселенцям в плані підтримки психологічної стійкості; процесу усвідомлення та трансформації показників ідентичності.

Перспективою подальшого дослідження може стати розробка реабілітаційної програми для вимушених переселенців з метою сприяння обранню оптимального для особистості шляху переживання трансформації усталеної структури ідентичності в результаті військової кризової ситуації, що може допомогти згодом перебігу кризи ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза: перекл. з англ. / під ред. А. В. Толстих. М., 1996. 128 с.
2. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с
3. Краєва О. А. Криза ідентичності осіб підліткового віку. *International Journal of Education and Science*. 2019 (4). С. 39-40. doi:10.26697/ijes.2019.4.25
4. Краєва О. А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці: монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2018. 216 с.
5. Краєва О.А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку // Педагогічний процес: теорія і практика. 2016. № 1 (56). С.46-50. URL: <http://pptp.kubg.edu.ua/images/2016/1/11.pdf>
6. Тест Куна. Тест «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т.В. Румянцевой) *Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре*. СПб., 2006. С. 82–103.

References

1. Erikson, E. (2006). *Identity: youth and crisis* [Identity: youth and crisis]. Moskva: Flinta. (in Russian)
2. Zlyvko V.L., Lukomska S.O., Fedan O.V. (2016). *Psychodiagnostics of personality in life crisis situations*. K.: Pedagogichna dumka. 219 s (in Ukrainian)
3. Kraieva O. A. (2019). *Identity crisis of adolescents*. *International Journal of Education and Science*. (4). S. 39-40. doi:10.26697/ijes.2019.4.25 (in Ukrainian)
4. Kraieva, O.A. (2018). *Overcoming the identity crisis in adolescence*. Kharkiv: Vidavnistvo Ivanchenko I.S. (in Ukrainian)
5. Kraieva, O.A. (2016). *The problem of identity crisis during the regulatory crisis of adolescence*. *Pedagogical process: theory and practice*, 1, 46-50. (in Ukrainian)
6. Test Kuna. Test "Who Am I?" (M. Kuhn, T. McPartland; modification by T.V. Rummyantseva) (2006). *Psychological consulting: diagnosis of relationships in a pair*. SPb., S. 82–103. (in Russian)

Summary

Kraieva O. A. PhD in Psychological sciences, Senior researcher of Laboratory of methodology and theory of psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE IDENTITY OF PERSONS DISPLACED FROM THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

Introduction (problem). *The study of the scientific problem of the identity of persons (refugees) forced to leave their homes is due to the temporary occupation of part of the territory of Ukraine by the terrorist state of the Russian Federation (from January to February 2014 of the Autonomous Republic of Crimea, from April 2014 - the Donetsk and Luhansk regions of Ukraine, with 24.02.2022 - the beginning of intentions of full-scale*

annexation of Ukraine and the capture of Kherson region, part of Zaporizhzhia, continued expansion of the occupation of Donetsk and Luhansk regions of Ukraine). Since the mentioned events at the social level have a decisive influence on the change and transformation of the psychological structure of the individual's identity, to a greater extent in displaced persons (refugees) who were forced to leave their native homes for their safety and the safety of their families, not to mention the persons who remained in the occupied territories, for the scientific paradigm the task of researching the structural indicators of identity and its changes in the specified affected categories of citizens becomes relevant. Scientific exploration of the outlined problem is devoted to deepening and expanding the practical aspects of understanding the transformation of the indicators of the identity of internally displaced persons (refugees) from the occupied territory of Ukraine in comparison with the category of persons of permanent residence.

Purpose (purpose of the article). The purpose of the article is to present the empirical results of the study of changes in the psychological features of the identity of persons (refugees) displaced from the occupied territory.

Methods (research methods). The empirical study represents the results of respondents aged 18 to 38 years, a total of 74 people. The first group of subjects is represented by persons who have never changed their place of residence, instead, internally displaced persons (refugees) are included in the second group. At the first research stage, the interview method was applied to a sample of internally displaced persons (refugees) from occupied regions. At the second stage of the research, a psychodiagnostic instrumentarium was used: the method of studying personal identity (MLI) by L.B. Schneider, the test "Who Am I?" M. Kuhn, T. McPartland in the modification of T.V. Romyantseva, the method "Personal and social identity" A.A. Urbanovych, valuable questionnaire Sh. Schwartz. The Mann-Whitney U-test was used to calculate the obtained data.

Originality (scientific novelty and practical significance of research results). The scientific novelty consists in the actualization of the scientific problem of researching changes in the structure of the identity of persons who suffered from a certain type of hostilities. A practical meaning conveys the description of the transformation of the structure of the identity of persons who were forced to change their place of residence as a result of the occupation of part of the territory of Ukraine. In addition to the above, a statistical comparison of the results of the represented changes in the components of the identity of persons who were forced to change their place of residence as a result of hostilities in the southeast of the country and those respondents who remained permanently living in the free territory of Ukraine is given. As a result of empirical research, statistically proven changes are inherent in indicators: reliable differences among indicators of self-esteem, changes in the perception of the time aspect; the state of identity indicators in the following areas: work/service, material situation, health, environment; changes in the value matrix. One-sided transformational reduced structural indicators of the identity of internally displaced persons were found, related to: work, material situation, views on the future; the dominance of security and independence values; the advantage of the "moratorium" status, which actualizes the state of an identity crisis; the actualization of pseudo-identity, which is characterized by a violation of the mechanisms of identification to isolation towards hypertrophy. It was established that forced relocation as a result of hostilities in the southeast of the country has a significant impact not only on physical health but also on the structural indicators of the respondents' identity.

Conclusion (conclusions and prospects for further research). The empirical study made it possible to perform a psychological analysis of the transformational indicators of the identity of displaced persons (refugees) as a result of hostilities in the southeast of the country in comparison with respondents of a permanent place of residence in the absence of hostilities nearby. Internally displaced persons (refugees) are forced to solve issues related to solving the problems of the course of the identity crisis (the presence of a moratorium status), which under unfavorable conditions can lead to the acquisition of a pseudo-identity of persons who suffered as a result of hostilities. Displaced persons (refugees) are more likely to have low self-esteem, self-doubt, and insecurity in their abilities; orientation (regression) to the past (blurred perspective); a decrease in physical health indicators, a manifestation of insecurity in the significance of one's own opinion for other people, the presence of difficulties in building plans for the future.

The prospect of further research may be the development of a rehabilitation program for internally displaced persons to help to choose the optimal way for an individual to experience the transformation of an established identity structure as a result of a military crisis situation, which can help the subsequent course of the identity crisis.

Keywords: achieved identity; identity; identity crisis; moratorium; prospective identity; pseudo-identity; self-esteem; future orientation; value matrix.

Received/Поступила: 17.10.22.